

POSUDEK DIZERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. H. Hrubá: Pozdně středověká keramika v jihozápadních Čechách

Autorka dizertační práce **Pozdně středověká keramika v jihozápadních Čechách** si vytýčila nelehký úkol, a to aplikovat teoretický koncept vycházející z pojetí „keramické krajiny“ (*ceramiscene*) na studium produkce a distribuce keramiky ve sledované oblasti a pro období 13. – 15. století. Opustila tak dosavadní pojetí studia keramiky prostřednictvím výrobně-distribučních okruhů, kterému se věnovala ve své diplomové práci. Přístup aplikovaný autorkou je v domácí archeologii inovátorský, nutně se však musela vyrovnat s řadou problémových okruhů, obecně spojených s přístupy studia keramiky u nás, stavem pramenné základny a metodami práce s keramickými soubory, které je nutné v úvodu posudku uvést:

[1] **studium keramiky prostřednictvím keramických tříd** podle vzoru britských *fabrics* bylo v ČR širěji přijato až v průběhu 90. let. Jejich studium bylo dlouho výhradně založeno na makroskopické deskripci definovaných kritérií (zejm. složení a struktura keramické hmoty, úprava povrchu, výpal a barva) a neopíralo se od počátku o petrografické analýzy, jak tomu bylo ve Velké Británii. Také bohužel nedošlo ke standardizaci jejich popisu a nebyl přijat univerzální systém deskripce na základě badatelského konsensu. Díky tomu bylo pro různé soubory středověké keramiky empiricky vyčleněno množství keramických tříd na základě více či méně objektivních kritérií s jistou mírou badatelské subjektivity, které znesnadňují komparativní srovnávání keramických souborů na makroúrovni. Později se objevila snaha spojit keramické třídy na základě shody hlavních technologických znaků (složení keramické hmoty, atmosféra výpalu) do širěji pojatých **keramických skupin** (např. Vařeka 1998; Matějková 2014). České bádání šlo poněkud jinou cestou než například bádání v německých a rakouských zemích, kde systém klasifikace postupoval hierarchicky od shora směrem dolů – tedy od jednotlivě širěji definovaných druhů „keramického zboží“ (*Warenart/Warengruppen*) s vazbou na výrobní/produkční centrum nebo region až po jednotlivé lokální keramické třídy (*Waren-typ*), jejichž deskripce byla z velké části založena i na petrografickém rozboru (srov. např. Bauer et al. 1986; Hofer et al. 2010). Díky tomuto přístupu je možné lépe studovat keramiku v širším geografickém měřítku, než u nás, kde studium distribuce keramiky znesnadňuje velká variabilita keramických tříd.

[2] **různé přístupy ke keramickým souborům, k jejich analýze, syntéze a obecně ke zveřejňování výsledků keramického výzkumu** znesnadňují kvalifikované porovnávání keramických souborů a obecně i řešení otázek spojených s výrobou a distribucí keramiky. V domácím bádání nebyly dosud přijaty a uplatněny alespoň minimální standardy deskripce a popisu keramických souborů, technologických, morfologických a dalších keramických znaků. S tím jsou spojeny i problematické otázky týkající se „správné“ kvantifikace, které mohou přinést statisticky zkreslené údaje týkající se skutečného poměru zastoupení jednotlivých druhů keramických tříd nebo typů/tvarů nádob v souborech. K tomu, aby bylo možné například objektivně porovnávat zastoupení typů nádob mezi různými lokalitami, by mělo být ideálně používáno metod založených na principech minimálních

počtů jedinců (např. EVE), než prostého součtu typických střepů. Problém způsobuje i stav a míra zveřejnění (publikace) výsledků keramických rozborů, kde často chybí kvantifikační a další potřebné údaje pro komparaci.

[3] biografie objektů, rozdíly ve formačních procesech a způsoby akvizice keramiky při archeologickém výzkumu mohou ovlivňovat výpovědní hodnotu srovnávacího studia keramických souborů. Například soubory pocházející z odpadních jámek, výplní zahloubených staveb či běžných sídlištních vrstev odrážejí odlišné strategie zacházení s odpadem, ale i konzumpční praktiky. Také způsoby získávání (akvizice) keramiky při archeologickém výzkumu často vedou k vzájemně neporovnatelným výsledkům.

Tyto tři body považuji za důležité, a které je nutné reflektovat při jakékoliv komparaci keramických souborů pocházející z různých archeologických lokalit, odlišného nálezového a sociálně-ekonomického prostředí. Tato problematika práce s keramickými soubory by měla být v úvodu dizertační práce zdůrazněna.

K teoretické a metodologické části práce. Přístupy studia keramické krajiny (*ceramiscene*) inspirované Ingoldovým pojetím tzv. *taskscape* (tzv. krajina úkolů) vnímají krajinu jako místa sociálních interakcí výrobců s keramickými materiály a spotřebitelů s jejich výrobky. Krajina je chápána jako sociálně konstruovaný prostor lidských činností, souvisejících prvků a materiálních toků odrážející se v různých formách každodenního jednání (praxe), které mohou vymezovat určité prostorové a časové hranice (Ingold 1993). Pojetí keramické krajiny bylo dosud v zahraničí aplikováno na nestratifikované soubory získané povrchovými sběry a metodikou vzorkování a zpravidla v menším prostorovém měřítku, jen ojediněle přesahující úroveň regionu. Často je doprovázeno mikro-regionálními geologickými průzkumy, studiem vzorků keramických surovin a keramiky samotné v polních i laboratorních podmínkách. V komplexním pojetí studia keramické krajiny jsou sledovány veškeré aktivity spojené s výrobou, spotřebou, likvidací a uložením znehodnocené keramiky v rámci krajiny. Keramickou krajinu tvoří krajinné komponenty, které lze spojit s produkcí, užitím a vyřazením keramiky. Na základě distribuce keramiky lze tak vymezit oblasti krajiny spojené s těžbou a zpracováním keramických surovin, primární výrobou a distribucí, včetně míst uložení keramického odpadu a je sledován jejich vztah k dalším krajinným komponentám a k sídelní struktuře (Mills – Rajala 2011; Rajala – Mills 2017; Michelaki et al. 2015).

Autorka se primárně soustředila pouze na jednu část, a to na „spotřební krajinu“ a to především z povahy hodnocených nálezových kontextů. Otázky týkající „výrobní krajiny“ a studium interakcí výrobců se zdroji surovin (kvartérní jíly, ostřívo) distribuovaných v rámci krajiny byly vynechány. Přestože stav výzkumu míst spojených s výrobou keramiky není v západních Čechách uspokojivý, je pro studium k dispozici několik primárních dokladů hrnčířské výroby – nálezy hrnčířských pecí (Plzeň – Lochotínská ulice, Domažlice – Hořejší předměstí, Horšovský Týn, Horažďovice, Vícov?), střepiště (Domažlice, Plzeň, Planá u Mariánských Lázní), které by zasluhovaly podrobnější kritický rozbor, ve vztahu k doloženým výrobním činnostem (např. co vedlo k jejich lokalizaci v rámci městského

organismu a v kontextu urbánní krajiny?). Výrobní keramická krajina mohla být rekonstruována formou případové studie na příkladu města Plzně, kde je k dispozici jak doložené hrnčířské pracoviště, dále řada střepišť a objektů dokládajících spotřebu keramiky (odpadní jímky, studny). K dispozici jsou i písemné prameny zmiňující působící hrnčíře zejména na předměstí města. V zázemí Plzně byla nedávno objevena deponie hrnčířské hlíny (ZSV Borek), jejíž petrografický rozbor by spolu se zpracováním keramiky mohl osvětlit původ suroviny nebo vztah mezi městskou a venkovskou produkcí. Zajímavou, v práci bohužel nesledovanou otázkou by v rámci výrobní krajiny bylo i to, zda distribuce určitých keramických skupin s charakteristickými příměsi odráží geologickou skladbu regionu či nikoliv (Quinn 2013, 118-119). Je škoda, že tyto otázky autora více nereflektovala a pozornost soustředila výhradně na spotřební krajinu.

Metoda práce (analýza spotřební krajiny) byla založena na práci s vesměs stratifikovanými keramickými soubory pocházející z různého sociálně-ekonomického prostředí (města, hrady, vesnice, kláštery), empirickém posuzování vlastností keramických tříd a jejich spojování do **regionálních keramických skupin**. Tyto regionální skupiny pak byly kvantifikovány a byla sledována jejich prostorová (inter-site) distribuce v západních Čechách. Distribuce byla sledována v rámci tří časových horizontů (označovaných jako stupně), které zároveň odrážejí hlavní změny v keramické produkci.

Metoda spojování keramických tříd do keramických skupin je obtížně verifikovatelná, neboť vyžaduje práce se vzorníky a katalogy keramických tříd a je hodně závislá na empirických zkušenostech. Je škoda, že nebylo pro verifikaci užito v některých případech i petrografických analýz, které by potvrdily správnost postupu, tj. že existuje určitá shoda (afinita) ve složení keramické hmoty (mineralogicko-chemická) mezi keramickými třídami náležící do jedné regionální keramické skupiny. **Syntéza práce** spočívala v popisné komparaci výsledků zobrazených v prostoru prostřednictvím grafů vytvořených v geografických informačních systémech a kvantitativním hodnocení zastoupení regionálních keramických tříd a tvarového spektra pro jednotlivé chronologické stupně. Kvantitativně vyhodnocena byla také vazba regionálních keramických tříd ve vztahu k morfologii, výzdobě a tvarům nádob a popsána byla proměna charakteru výroby mezi třemi definovanými chronologickými stupni, které odrážejí technologické, morfologické a tvarové změny ve výrobě keramiky. Úskalí kvantitativního hodnocení spočívá v problematičnosti kvantifikace, která vychází z početního zastoupení a nezohledňující minimální počty jedinců/nádob. Díky tomu je možné dospět jen k přibližnému relativnímu poměru zastoupení jednotlivých druhů nádob na sledovaných lokalitách (viz poznámka č. 2).

Na základě rozčlenění regionálních keramických tříd do stupňů byly diskutovány otázky týkající se **distribuce a spotřeby keramiky** ve vztahu k výrobním centrům a tržním místům, které představují určité uzlové body ovlivňující distribuci keramiky v regionu, a také ve vztahu ke komunikační infrastruktuře – síti cest. Rekonstruovány byly 3 modely spotřební krajiny, které zároveň odrážejí i

proměny pozdně středověké keramické produkce. Distribuce keramiky v rámci spotřební krajiny odráží v podstatě geografickou oblast poptávky a přímo neinformuje o předpokládaných místech výroby; je škoda, že nebyly využity i jiné prostorové analýzy v GIS, například analýzy hustoty regionálních keramických tříd, které by více ukázaly na koncentraci výskytu v rámci regionu a potencionální ohnisko – oblast výroby (k tomuto druhu analýzy, ale není dostatečné množství lokalit). Geografický rozsah distribuce některých regionálních keramických tříd na velkou prostorovou vzdálenost zároveň ukazuje i na škálu produkce – zde se nabízí možnosti například regresních analýz (Orton – Hughes 2013, 238).

Autorka se v diskuzích věnuje otázce **organizace a specializace výroby**, vztahům mezi závislou a nezávislou výrobou, ekonomicko-tržním vztahům (poptávka vs. nabídka), tržní směna, přičemž využívá některé modely odvozené z etnoarcheologických studií (zejm. práce C. Costin). Překvapivě však vynechala jednu z mála domácích prací na dané téma (Varadzin 2010).

Více pozornosti (klidně v samostatné kapitole) mělo být věnováno vztahům mezi **tradicemi a inovacemi** (otázky šíření výrobního know-how) v keramické výrobě ve 2. polovině 13. století a na konci 15. století, spojené s postupným nástupem kvalitní redukční keramiky (pro starší období) a s nástupem glazované keramiky (pro mladší období), na jejichž rozšíření se výrazně podílela městská produkce. Změny v regionu západních Čech neprobíhaly náhle, ale postupně a některé centrální regiony byly zřejmě schopné absorbovat tempo změny rychleji (Plzeňsko), než regiony na periférii (např. Karlovarsko). Více mohl být také diskutován vliv zahraniční produkce (Bavorsko, Horní Franky) na domácí tradice výroby (např. Tachovsko, Chebsko), který nelze spojit jen s mobilitou výrobců, obyvatel, ale i udržovanými přeshraničními (obchodními) kontakty. Autorka diskutuje o vyšší míře standardizace výroby, která je nepochybná a projevuje se snížením technologické a tvarové variability, ale mohla být doložena měřitelným ukazatelem (například pomocí indexů diverzity).

Interpretace vzorců prostorové distribuce regionálních keramických tříd je zatížena řadou problémů, protože odráží více možných způsobů marketingu. Nelze opomenout ani fakt, že keramika mohla cirkulovat jako obal na různé komodity. Pro vrcholný a pozdní středověk je možné zvažovat řadu distribučních vzorců ovlivňujících cirkulaci keramických výrobků, klíčová však byla nepochybně od 13. století úloha nekomerční a stále rostoucí komerční tržní směny (k tomu např. Varadzin 2010, 55). V pozdním středověku nelze v západních Čechách předpokládat rozvinutý obchod se středověkou keramikou, jako známe například v západní nebo severozápadní Evropě. Většina městských center si keramiku produkovala sama, tj. z vlastních zdrojů a několika místně působících hrnčířských dílen zásobujících centrum a nebyla závislá na dovozu. Produkce městských hrnčířských dílen zásobovala keramikou, kromě domácích (městských) spotřebitelů i své venkovské zázemí, jehož rozsah se mohl volně překrývat s mílovým okruhem (u měst přibližně střední velikosti), ale mohl být i významně překračován u velkých regionálních produkčních center (Plzeň).

O pohybu zboží z jiných vzdálených výrobních center svědčí přítomnost importů, i u nich ovšem musíme v některých případech předpokládat možné napodobování místními výrobci (viz jemná bílá

kaolínová keramika/Pfeifenton), zvláště pokud byly k dispozici vhodné zdroje surovin. Rozsah a škálu distribuce by bylo možné pro starší období (do konce 13. století) sledovat na příkladu identických hrnčířských značek (např. Varadzin 2010), pro mladší období by bylo možné sledovat distribuci na základě podobného výzdobného stylu – rádélkové výzdoby, jak uvažuje i autorka, pokud by byly prokázány shodné motivy na více lokalitách. Možnosti studia distribuce se však výrazně snižují díky masové produkci a výrazné spotřebě uniformní redukční keramiky v pozdním středověku produkované nezávisle v řadě různých center bez výraznějších technologických a morfologických změn.

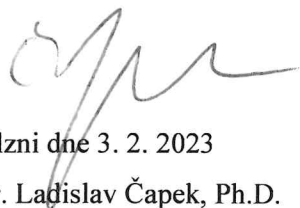
Vedle městské a specializované výroby lze připustit, že si svůj nezanedbatelný význam, i když v omezeném rozsahu, udržela v pozdním středověku i venkovská výroba keramiky, která měla z velké části samozásobitelský charakter s možností prodeje přebytků na nejbližší regionální trh. Zde poněkud nesouhlasím s autorkou o neexistenci vesnické výroby v pozdním středověku (*str. 170*). Podíl městské a venkovské výroby však nedokážeme pro pozdní středověk v západních Čechách spolehlivě rozlišit (rozdíly se mohou projevat v kvalitě výrobků, stupni standardizace apod.). Nápadná je, nejen v západních Čechách, doložena hrnčířská produkce koncentrovaná v menších poddanských městech a městečkách (viz Horšovský Týn, Horažďovice, Planá). Naopak na dovozu byla naopak závislá panská sídla a kláštery, pokud neměly své „specializované“ výrobce působícího v rámci panství (v případě Kladruhu máme doloženou ojedinělou zmínku o hrnčíři působících v rámci klášterního velkostatku). Podnětné diskuze ve vztahu mezi městskou, vesnickou a klášterní/panskou hrnčířskou výrobou by autorka našla v zahraničí (např. práce H.-G. Stephana, U. Grosse a dalších). Lze rovněž připustit i možnou existenci potulných výrobců pracujících „na zakázku“ a migrujících mezi různými centry. Jejich podíl na celkové produkci je však asi zanedbatelný.

K jazykové a formální stránce práce. Práce je psána kultivovaným jazykem s ojedinělým výskytem pravopisných chyb (shoda podmětu s přísudkem, nerozlišování velkých a malých písmen v názvech) nebo překlepů. Práce je logicky uspořádána, orientaci v kapitolách poněkud znesnadňuje chybějící číslování kapitol a katalog lokalit s keramickými soubory by bylo vhodnější umístit za vlastní text. Určité výhrady lze mít k užití a adekvátnosti některých keramických pojmů jako je **nástřepí, leštění, tuhová keramika, talíř** nebo **šroubovice**. Nástřepí, tedy pokud ho chápeme jako krycí povrch potažený bílou hlinkou umožňující aplikaci barevné výzdoby, je typický pro novověkou keramiku (srov. Blažková a kol. 2016, 316). Pro středověk se používá engoba, ovšem zda se jedná o skutečnou engobu a ne povrch způsobený například závěrečnou oxidací při výpalu lze obtížně prokázat bez exaktních analýz. Povrch připomínající leštění často vzniká při závěrečném zakuřování nádob v peci vyrobených z kvalitních hlín s vysokým podílem jílové složky. Tuhová keramika je v současné literatuře anachronismus, místo toho je vhodnější používat označení grafitová keramika (např. Procházka – Peška 2007). S keramickými talíři jako keramickými tvary se v pozdním středověku nesetkáváme, vhodnější je užití pro tento tvar mělká mísa. Výzdoba typu šroubovice zahrnuje řadu

podskupin a variant (např. vývalková, stupňovitá...), které můžeme sledovat podle způsobu provedení na řezu keramiky a zřejmě odráží i chronologii.

Výhrady lze mít také k některým tvrzením: „za typického zástupce luxusního zboží můžeme označit např. *miniaturní nádobky*“ (str. 159). Neznáme skutečnou hodnotu této keramiky, ale podle její distribuce v kontextech jak z městského a venkovského prostředí se jednalo o běžně dostupný výrobek (viz Čapek a kol. 2021).

Celkově lze dizertační práci obtížně hodnotit, je zde patrná velká snaha autorky vyrovnat se s náročným úkolem a vyzdvihnout lze jednoznačně pokus o definování regionálních keramických skupin. Jejich vyčlenění lze ale z textu a obrazové dokumentace obtížně verifikovat a na základě své empirické zkušenosti si nejsem zcela jist, zda bych zařadil keramické třídy do stejné keramické skupiny (problém subjektivnosti makroskopického popisu viz pozn. č. 1). Zde by bylo nutné provést alespoň dílčí petrografické analýzy, které nebyly bohužel využity (jejich zajištění mohlo být financováno prostřednictvím grantových výzev pro studenty ZČU). Interpretace výsledků výzkumů není bezproblémová a vyvolává více otázek než skutečných řešení týkající se modelů a vzorců distribuce keramiky v západních Čechách – pro inspiraci mohlo být více přihlédnuto k některým pracím v zahraničí (např. Gross 1991; 1999; Lütke – Schietzel eds. 2001; Orton – Hughes 2013). Na základě celkového posouzení však dávám **doporučení k obhajobě práce**, pokud budou některé v posudku načrtnuté problematické okruhy adekvátně zodpovězeny před odbornou komisí.

V Plzni dne 3. 2. 2023

Mgr. Ladislav Čapek, Ph.D.

Připojená literatura:

- Bauer, I.–Endres, W.–Kerkhoff-Hader, B.–Koch, R.–Stephan, H. G. 1986: Leitfaden zur Keramikbeschreibung (Mittelalter – Neuzeit). Terminologie – Typologie – Technologie. München: München Archäologische Staatssammlung.
- Blažková, G. a kol. 2016: Katalog hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Díl II. Studie. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Čapek, L. – Orna, J. – Slavíček, K. – Všianský, D. 2021: Medieval white fine-grained kaolinitic ceramics in the Czech lands in finds from Pilsen and České Budějovice, *Archaeologia historica* 46, 189–242.
- Ingold, T. 1993: The temporality of the landscape, *World Archaeology* 25, 152–174.
- Gross, U. 1991: *Mittelalterliche Keramik zwischen Neckarmündung und Schwäbischen Alb*. Stuttgart: Theiss.
- Gross, U. 1999: Töpfereie des Hoch- und Spätmittelalters im städtischen Umfeld. In: Röber, R.–Wesselkamp, G. (Hrsg.), *Vond Schmieden, Würlern und Schreinem. Städtisches Handwerk im Mittelalter. Beiträge der ersten Kolloquiums des Arbeitskreises zur archäologischen Erforschung des mittelalterlichen Handwerk*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 111–128.
- Hofer, N. et al. 2010: *Handbuch zur Terminologie der mittelalterlichen und neuzeitlichen Keramik in Österreich*. Wien: Berger.
- Kaltenberger, A. 2009: *Keramik des Mittelalters und der Neuzeit in Oberösterreich*. Band 1. Grundlagen. Linz: Bibliothek der Provinz.
- Lüdtke, H.–Schietzel, K. et al. 2001: *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa*. Band 2: Kataloge. Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Matějková, K. 2014: Keramický sortiment turnovských domácností. Možnosti zpracování keramických souborů z městských souvrství, *Archaeologia historica* 39/1, 89–119.
- Michelaki, K. – Braun, G. V. – Hancock, R. G. V. 2015: Local Clay Sources as Histories of Human-Landscape Interactions: a Ceramic Taskscape Perspective, *Journal of Archaeological Method and Theory* 22, 783–827.
- Mills, P. – Rajala, U. 2011: Interpreting a Ceramiscene Landscape – the Roman Pottery from Nepi Survey Project. In: Mladenović D. – Russell B. *TRAC 2010, Proceeding of the Twentieth Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*. The University of Oxford, 1-17.
- Orton, C.–Hughes, M. 2013: *Pottery in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press (second edition).
- Procházka, R.–Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, *Přehled výzkumů* 48, 143–232.
- Quinn, P. S. 2013: *Ceramic Petrography – The Interpretation of Archaeological Pottery and Related Artefacts in Thin Section*. Oxford: Archaeopress.

Rajala, U. – Mills, P. 2017a: Introduction: from taskscape to ceramiscene and beyond. In: Rajala, U. – Mills, P. (eds.), *Forms of Dwelling. 20 Years of Taskscapes in Archaeology*, 1–15. **Oxbow Books**, Oxford.

Varadzin, L. 2010: Hrnčířská výroba ve východní části středních Evropy 6.–13. století v archeologických pramenech, *Archeologické rozhledy* LXII, 17–71.

Vařeka, P. 1998: Proměny keramické produkce vrcholného a pozdního středověku v Čechách, *Archeologické rozhledy* L, 123–137.